

KO'MAKCHILAR (sof va vazifadosh, ma'no turlar)

<u>Matn</u>	<u>Sof va vazifadosh</u>	<u>Ma'no turlari</u>	<u>Birikib keladigan kelishiklar</u>	<u>Kelishiklar bilan ma'nodoshlik</u>
1. <i>Ish bilan ovora bo'lib, kunning o'tganini ham bilmay qolasan kishi.</i>				
2. <i>Qish qo'ynidan baxt singari yoz uchib kelur.</i>				
3. <i>Bu kitob qo'liga tushgandan keyin bosh ko'tarmay mutolaaga tushdi.</i>				
4. <i>Siz bilan hamsuhbat bo'lmasdan avval boshqacha xayolda edim.</i>				
5. <i>Mirzo Ulug'bek kechalari shu yerda o'tirib, mutolaa qilishni suyar, suyuqli jadvali ustida ham shu yerda ishlar edi.</i>				
6. <i>Oradan ancha vaqt o'tgandan keyin Shiroq o'tovdan chiqdi.</i>				
7. <i>O'rtancha botir ikkinchi kechadagi voqeani aytib, nishona uchun tasmani o'rtaga tashladi.</i>				
8. <i>Usmon Nosir ham mashhur siymolar kabi juda yoshligidan ko'p ijobiy xislatlarga ega bo'lgan edi.</i>				
9. <i>U nihoyatda ziyrak, idrokli, keng mushohadali, o'ta qiziquvchan, uquvli, bilimga chanqoq, mehnatkash edi va shu fazilatlari bilan ajralib turardi.</i>				
10. <i>Usmon Nosir o'z ustida ko'p ishlardi.</i>				
11. <i>Usmon she'rlarida jimjimadorlik ko'rinmas, fikr-tuyg'u sodda til orqali harorat bilan bayon qilinar edi.</i>				
12. <i>Asarni o'qishga kirishishingiz bilan ko'z o'ngingizda rangin manzaralar paydo bo'ladi.</i>				
13. <i>Qulog'ingiz ostida ajib ohanglar jaranglay boshlaydi.</i>				

14. Yoʻlchida Gulnor haqida ikki ogʻiz soʻz eshitish orzusi kuchli edi.				
15. Aʼzamjon qilmishi uchun undan uzr soʻradi.				
16. Fursat gʻanimatdir, shoh satrlar-la Bezamoq chogʻidir umr daftarin.				
17. Juda soz! Albatta, kiyib birini, safarga doʻstlar-la men ham chiqaman.				
18. Temur tigʻi yetmagan joyni qalam bilan oldi Alisher.				
19. Yuksak qoyalardan shiddat bilan qoʻzgʻalgan burgut suruvdagi qoʻzichoqni ildi-yu ketdi.				
20. Qogʻoz oq boʻlgani uchun unga Soʻz bitadilar.				
21. Uni bir joyga oʻtqizib, kuydirilgan namat bilan qonni toʻxtatdilar.				
22. Yuz bergan tabiiy ofat tufayli uyimizning hamma yogʻi buzilib-yorilib ketib, yashash uchun mutlaqo yaroqsiz holga kelib qolgandi.				
23. Kimki tong ila tursa, Mushkul ishlari bitgay.				
24. Shundan beri inson tinmayin Shu yer uzra ter toʻkar hamon. Yerni goʻzal qilgani sayin Goʻzal boʻlar oʻzi ham inson.				
25. Barchasidan qovun soz, Paykal uzra dumalar.				
26. Halollik buyuklik sari dastlabki qadamgina boʻlib qolmay, buyuklikning ayni oʻzidir.				
27. Qalam-la men toʻqiyman qoʻshiq, U – insonga, elga xizmatim.				
28. Abdulla Oripovga adabiyot sohasidagi xizmatlari uchun 1989-yili «Oʻzbekiston xalq shoiri» unvoni berildi.				
29. Bu toʻgʻrida maktab direktori, oʻqituvchilar				

<i>gapirsa, oʻzimga olmas edim.</i>				
30. <i>Saida bu haqda bundan ortiq gapirishni lozim koʻrmadi.</i>				
31. <i>U hamma qishloq bolalari kabi yoshlikdan mehnatga kirishgan boʻlsa-da, ammo oʻyinga ham vaqt topar edi</i>				
32. <i>Gap futbol oʻyini ustida ketardi.</i>				
33. <i>Qoziq ustida qor turmas.</i>				
34. <i>Markaziy xirurgiya klinikasining bosh shifokori Mirsidiq Jalilov bir haftadan beri Namanganda dam olardi.</i>				
35. <i>Yomonlarning qoshida yalinish yaxshilar ishi emas.</i>				
36. <i>Insonning feʼl-atvoriga qarab unga baho berishadi.</i>				
37. <i>Toʻydan keyin nogʻora chalmoq – nodonlar ishi.</i>				
38. <i>Bitmas-tuganmas bilimning tagida mashaqqatli mehnat yotadi.</i>				
39. <i>Donolar oldida doim eshitguvchi boʻl.</i>				
40. <i>Toʻgʻri soʻz oʻz egasini najot sari yetaklaydi.</i>				
41. <i>Baʼzilar ovqatlanish uchun yashaydilar. Men esa yashash uchun ovqatlanaman.</i>				
42. <i>Pokiza kishi hamisha shodlik ustida, gunohkor esa gʻam va qaygʻu ostida boʻladi.</i>				
43. <i>Yurtim, seni faqat boyliklaring-chun Sevgan farzand boʻlsa, kechirma aslo!</i>				

KO'MAKCHILARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

1. Atash maʼnosini tamoman yoʻqotgan va faqat oʻzi birikkan soʻzni boshqa soʻzga tobelantirib bogʻlash uchun xizmat qiladigan koʻmakchilar sof koʻmakchilar sanaladi. **Bilan, sari, sayin, uchun, kabi, qadar, singari, uzra, tufayli, haqida kabi** koʻmakchilar shular jumlasidan.

2. Sof ko'makchilar **urg'u olmaydi**. Urg'u ko'makchi bilan birga kelgan mustaqil so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi. Shuning uchun ko'makchi ohang tomonidan o'zidan oldingi so'z bilan bir butunlikni tashkil qiladi, lekin yozuvda ko'makchi doimo ajratib yoziladi.

3. Ba'zan bilan, uchun ko'makchilari badiiy uslubda **-la, ila, birla, -chun** shaklida qo'llanadi. **-la, -chun** chiziqcha bilan ajratib yoziladi.

4. **Vazifadosh ko'makchilar:**

a) *ost, yon, ust, old, orqa, ro'para, qosh* - ot so'z turkumidan;

b) *oldin, avval, keyin, so'ng, tomon* - ravish so'z turkumidan;

c) *bo'ylab, qarab, ko'ra, deya, deb, atab* - fe'l so'z turkumidan hosil bo'lgan.

5. Bunday so'zlar ko'makchi vazifasida kelganda, **o'z ma'nosini yo'qotadi**, shuning uchun ma'lum so'roqqa javob bo'lmaydi. O'zi qo'shilgan so'z bilan birgalikda bitta so'roqqa javob bo'ladi.

6. Ko'makchilar yetakchi so'zga bog'lanib, unga turli qo'shimcha ma'nolar yuklaydi.

a) *Jumladan, sababli, tufayli sabab ma'nosini, uchun* - **sabab va maqsad** ma'nosini;

b) *tomon, qarab, sari, bo'ylab* - **yo'nalish ma'nosini**;

c) *haqida, to'g'risida ko'makchilari* - fikr mavzu ma'nosini;

d) *kabi, singari ko'makchilari* - **o'xshatish, qiyoslash** ma'nosini;

e) *qadar ko'makchisi* - **chegara ma'nosini** ifodalaydi.

7. *Bilan, kabi, singari, uchun, sari, sayin, bo'ylab kabi ko'makchilar, asosan, bosh kelishik* shaklidagi ismlarga qo'shiladi.

8. *Ko'ra, qaramay, yarasha, asosan, doir, muvofiq kabi ko'makchilar jo'nalish kelishigi* shaklidagi ismlarga qo'shiladi.

9. *Tomon ko'makchisi bosh va jo'nalish kelishigi* shaklidagi ismlarga qo'shiladi.

10. *Keyin, bo'lak, boshqa, o'zga, tashqari, buyon, oldin, boshlab, avval kabi ko'makchilar chiqish kelishigi* shaklidagi ismlarga qo'shiladi.

11. *Old, ost, ust singari vazifadosh ko'makchilar qaratqich kelishigi shaklidagi* ismlarga qo'shiladi. Bunday hollarda ba'zan kelishik qo'shimchasi qo'llanmasligi ham mumkin.

BOG'LOVCHILAR

(teng va ergashtiruvchi bog'lovchilar)

Matn	sof va vazifadosh	Bog'langan qo'shma gap (biriktiruv, zidlov, ayiruv, inkor)	Ergashgan qo'shma gap (shart, sabab, aniqlov)	So'z yoki gaplarni bog'lagan
1. <i>Yupanch topdingmi dunyoga kelib, Ustoz yo shogirdan, yoki tengdoshdan.</i>				

2. Nozimaxon goh mashinkasini, goh tikuv mashinasini yurgizib allamahalgacha ishlab oʻtiribdi.				
3. Men ham eshitgan va koʻrganimni aytaman-da, joʻra.				
4. Ilm ahlining gʻanimlari boʻlmish mustabid shohlar kelib ketaverar, ammo bu maskan, bu zahmatkash xalq abadul-abad hayotdir.				
5. Men gulni yaxshi koʻraman, chunki u ruhimni koʻtaradi.				
6. U seskanib tushdi, chunki chol roʻparasiga kelib qolgan edi.				
7. Baʼzan uloqni toʻdadan olib chiquvchi ham koʻrinib qoladi, biroq uning ketidan uloqchilar chugʻurchuqday yopirilishib, oʻn-oʻn besh qadamda tutib oladilar.				
8. Nega kerak gapning «nega, nega»si, Yo shoir, yo marhum buning egasi.				
9. Ularda dard va iztirob ne qilar, Ular faqat kishnab yurgan yilqilar.				
10. Yoʻqolgan moddiy boylikning oʻrnini toʻldirish mumkin, lekin maʼnaviy boylikdan judo boʻlish – fojia.				
11. Bu qizcha shu topda undan jon soʻrasa, balki, ayamasdi.				
12. U rostini gapirib bergani uchun onasi urishmadi, balki yolgʻon gapirish odobli				

<i>bolaning ishi emasligini aytdi.</i>				
13. <i>Uning esiga na sevgi, na istirohat keldi.</i>				
14. <i>Biz o'sha o'yinlarda faqat jismonan emas, balki ma'naviy jihatdan ham chinigar ekanmiz.</i>				
15. <i>Kozimbek bilan Manzuraxon perronda kezishar edi.</i>				
16. <i>Nega endi natijaga baho berishadi-yu, sababini tekshirib ko'rishmaydi?</i>				
17. <i>Quyuq saksovulzor duch kelishi bilan kiyikcha o'zini shu panohgohga urdi-yu, arang jon saqlab qoldi.</i>				
18. <i>Oy goh eshik tirqishlaridan mo'ralar, goh bulutlar orasida g'oyib bo'lardi.</i>				
19. <i>Ilmning foydasi shu qadar ko'pki, ta'riflagan bilan ado qilish mumkin emas.</i>				
20. <i>Goh u birdaniga o'yg'a tolib yuragimga g'ulg'ula solar, goh xomush tortib qolganimni ko'rib kular edi.</i>				
21. <i>Usmonali militsiyaga dam telefon qilar, dam o'zi borib kelar, yana kechasi bilan telefon oldida o'tirib chiqardi.</i>				
22. <i>U turmushidan, o'tgan umridan rozi, lekin ana shu roziligini tushuntirib berolmas edi.</i>				
23. <i>Qurvonbibi bir ko'cha eshigiga, bir yonboshdagi daraxtlar orasidan ko'tarilib kelayotgan quyoshga, bir o'choq boshidagi qiziga qaradi.</i>				

24. <i>Yosh Farhodning fikri quyosh kabi yorug', lekin ko'nglidagi ravshanlik undan ham ortiq.</i>				
25. <i>Har mushkulga bardosh berar, Chidar mening tosh boshim, Ammo sokin, tinch yashashga Sira yo'qdir bardoshim.</i>				
26. <i>Mamlakatimizda bayramlar ko'p, lekin Navro'zning tarovati, shukuhi o'zgacha.</i>				
27. <i>Yo'qchilik g'ayratli, ishchan odamning eshigidan mo'ralaydi-yu, ichkariga kira olmaydi.</i>				
28. <i>Dunyoda kasblar ko'p, biroq odamiylik kasbi hammasidan ulug'dir.</i>				
29. <i>Vaqt tig'iz-ku, lekin ancha turgim bor.</i>				
30. <i>Na qo'shiq, na kulgi, na churq etgan ovoz eshitiladi.</i>				
31. <i>Na kampirning, na Qoratoyning yupatishlari kor qildi.</i>				
32. <i>Na eshikni, na derazalarni ochib bo'lardi.</i>				
33. <i>Ko'ngil, sen munchalar nega Kishanlar birla do'stlashding? Na faryoding, na doding bor, Nechun sen muncha sustlashding?</i>				
34. <i>Badantarbiya bilan mashg'ul bo'lmay qo'ygan kishi tez-tez kasalga chalinadi, chunki harakatsizlik natijasida kishining a'zolari zaiflashadi.</i>				
35. <i>Vatanimiz poytaxtida, ya'ni</i>				

<i>Toshkentda diqqatga sazovor joylar ko'p</i>				
36. <i>Qo'rqoq do'st dushmandan xavflidir, chunki dushmandan ehtiyot bo'lasan, ammo do'stga ishonasan.</i>				
37. <i>Hamon shamol o'kirar, osmonning goh u, goh bu burchida chaqmoq yaraqlab, yong'oq shoxlari shubhali g'iyqillar, ammo endi bular uni qo'rqitilmas edi.</i>				
38. <i>U ilonni aldagani uchun, ya'ni unga dunyodagi eng tansiq taom insonniki emas, qurbaqaning go'shti ekanini aytgani uchun ta'qibga uchragan emish.</i>				
39. <i>Bu holda mazkur so'zlar adabiy ilmlarni, ya'ni til va adabiyot bilan bog'liq ilmlarni anglatadi.</i>				
40. <i>O'sha davrlarda adabiyot tarixi darsi xronologik va tematik xarakterga ega emas edi, ya'ni adabiyot tarixi dars sifatida o'tilmasdi.</i>				
41. <i>Til o'z vazifasini bajarmasa, qo'l ishga tushadi, ya'ni insoniy munosabat o'rnini hayvoniy xatti-harakat oladi.</i>				
42. <i>Agar havoda chang va tutun bo'lmasa edi, odam ming yil yashagan bo'lardi.</i>				
43. <i>Agar yo'ldan ozib, bir xato qilsam, Kibr paydo qilsam, topilur davo.</i>				

YUKLAMA

<i>Matn</i>	<i>So'z va qo'shimcha yuklama</i>	<i>Qo'shib yoki chiziqcha (defis) bilan yoziladigan yuklamalar</i>	<i>Ma'no tutrlari</i>	<i>Sof va vazifadosh</i>
<i>1. Namiqqan shuvoqlar oldin tutab yaxshi yonmasa ham, keyinroq chars-churs uchqun sochdi-da, axiyri gurullab ketdi.</i>				
<i>2. Biladilar-da bu kishi. Yovlar bilan olishgan-a!</i>				
<i>3. Mana endi daradan chiqar-chiqmas, uning isitmasi ko'tarilib, ko'z oldini g'alati tuman qoplab oldi-yu, hamma narsa tushday tuyula boshladi.</i>				
<i>4. Men-ku yolg'iz edim, Na otam, Na onam, na oilam bor.</i>				
<i>5. Charchadim. Nahotki, siz ham meni o'ylamasangiz.</i>				
<i>6. Ayt-chi, go'zal Sanobar, Qayer sening makoning?</i>				
<i>7. Faqat ojiz qalamim manim, O'zbekiston – Vatanim manim.</i>				
<i>8. Ona zaminda o'sadigan mevali, manzarali dov-daraxtlar, o'simliklar hayot uchun, inson salomatligi uchun naqadar zarur. Ularning shifobaxshligi-chi?</i>				
<i>9. Qarshiligi ko'rinib turibdi-ku! Bu qarshilik emasmi?</i>				
<i>10. Nahotki, sezmasangiz? Axir, bir oydirki, yurakbag'rim yonadi.</i>				

11. <i>Nosir oxun eski boʻlsa-da, ozoda libosda edi.</i>				
12. <i>Birrov kirdi-da, chiqib ketdi.</i>				
13. <i>Na qoʻshiq, na kulgi, na churq etgan ovoz eshitilmadi.</i>				
14. <i>Jarang bersin gulyor tagʻin, Childirma-yu chiltor tagʻin.</i>				
15. <i>Men bor-ku! – deb qichqirdi Akbarali kulib.</i>				
16. <i>Bola-chaqa omon ekanmi? (Asqad Muxtor) 3. Nega yoʻq boʻlarkan? Muattar Zokirovna-chi? Lobarxon-chi?</i>				
17. <i>Baʼzan koʻcha-koʻyda ham bir narsalarni topib oladi-ya. – Bekor yurmay deydi-da!</i>				
18. <i>Xatini ham ololdingizmi? – dedi va sabrsizlanib Sodiqning ogʻziga tikildi.</i>				
19. <i>Toki odamlar meni koʻrmasin, faqat mehnatimni koʻrishsin.</i>				
20. <i>Mehmon esa «buning oʻzi nima-yu, muomalasi nima boʻlardi» degan maʼnoda kulib qoʻydi, xolos.</i>				
21. <i>Xotin, bu gaplar kitobdagina bor, xolos, hayot boshqa.</i>				
22. <i>U chaqqon harakat qilarkan, aʼzoyi badani terlab ketgan, faqat buni oʻzi payqamas, hatto bir soʻzni takrorlardi: «Menga desa, otib yubormaydimi?»</i>				
23. <i>«Haqiqatni, faqat haqiqatni</i>				

<i>aytaman» deb ont iching!</i>				
24. <i>Ulardan faqat birga oldirilgan suratgina yodgor qoladi, xolos.</i>				
25. <i>Keksa donishmandning soch-soqoligina emas, qosh-kipriklari, egnidagi chakmoni – hammasi qorday oppoq edi.</i>				
26. <i>Suvchilarning yuzin silab oʻt, Faqat yaxshi tilak tilab oʻt.</i>				
27. <i>Mol oʻtlaydigan, bolalar chillak oʻynaydigan yer-da!</i>				
28. <i>– Ikkinchiga oʻt, hisobni bilmaysan. – U pakana kishiga qaradi: Shunday qilsin-a?</i>				
29. <i>Nahot, axir, soʻnggi dam ham Farzandingni oʻylasang.</i>				
30. <i>Ajralishar, ular, hattoki, Ismlarin soʻrashmaslar ham.</i>				
31. <i>Toʻgʻri-da, u tengi bolalar papka koʻtarib maktabga borishadi, uni esa «kichkina» deb xafa qilishadi.</i>				
32. <i>Xullas, hammasi koʻngildagidek borayotgan edi-yu, toʻsatdan ikkovlari ham shaharga, oʻz uylariga qaytish fikriga tushib qolishdi.</i>				
33. <i>U shunday ehtiyotkorlik bilan emakladiki, hatto qamishlar ham shitirlamadi.</i>				
34. <i>U soʻzlar, tirilib kelarlar goʻyo Birga qonli jangga kirgan oʻrtoqlar.</i>				

35. <i>Togʻlaring tegrangda goʻyo Boʻgʻma ajdar boʻldi- yu, Ikki daryo – ikki chashming, Chashmi giryon, oʻzbekim.</i>				
36. <i>Dardga darmon boʻladigan ham shu soʻz, turmushga ogʻu soladigan ham xuddi shu soʻz.</i>				
37. <i>Hatto, zeb- ziynatni yulqib ziyoda, Haykal ham qoʻyingiz bamisli xayol.</i>				
38. <i>Otasining shu gaplari hozir Humoyunga xuddi oʻz dilidan eshitilayotganday boʻldi.</i>				
39. <i>Qoʻy-qoʻzilar maʼrashib, Goʻyo tomchi talashib, Chopishar qir chetidan.</i>				
40. <i>Nuqtaday bir qush uchar, Goʻyoki behush uchar.</i>				
41. <i>Chaqnasa ham xuddi yulduz, Oʻzi juda epsiz qoʻngʻiz.</i>				
41. <i>«Oʻlsa oʻlgandir, bunga nima janjal!» – deb qoʻydi tagʻin birov.</i>				
42. <i>Yurmasman hech behishtni izlab, Topolmasam, chekmasman alam.</i>				
43. <i>Hayratga tushmasman bu holdan sira, Dunyo, bu – quvgʻindi ohuday yelar.</i>				
44. <i>Toʻrt mucham sogʻ, doʻstlarim bor havas qilgulik, Nolimayman na kelajak, na oʻtmishimdan.</i>				
45. <i>Ayting-chi, mard odam aslo oʻlurmi?</i>				

Nomi qolar yurt qoʻshigʻida.				
------------------------------	--	--	--	--

GAP BOʻLAKLARI BILAN ALOQAGA KIRISHMAYDIGAN BIRLIKLAR

1. *Bogʻlovchilar;*
2. *Yuklamalar;*
3. *Koʻmakchilar;*
4. *Modal soʻzlar (kirish soʻzlar);*
5. *Undov soʻzlar;*

ATASH MAʼNOSIGA EGA BOʻLMAGAN BIRLIKLAR

1. *Bogʻlovchilar;*
2. *Yuklamalar;*
3. *Koʻmakchilar;*
4. *Koʻmakchi feʻllar;*
5. *Toʻliqsiz feʻllar;*